

Monuments funeraris romans.

La Torre dels escipions.

Gener 2000

0. Índex.

Continguts Pàgina

0. Índex.....	2
1. Els monuments funeraris al context europeu.....	3
2. La Torre dels Escipions.....	11
2.1. L'estructura de la Torre dels Escipions.....	12
2.2. La base de la Torre.....	13
2.3. El cos central de la Torre.....	13
2.4. El cos superior de la Torre.....	13
2.5. el coronament superior de la Torre.....	14
3. La inscripció de la Torre dels Escipions.....	16
3.1. La transcripció. Possibles interpretacions.....	16
3.2. Possibles paral·lelismes a les interpretacions.....	18
3.3. La datació.....	19
4. Els relleus d'Atis de la Torre dels Escipions.....	21
4.1. El culte d'Atis.....	16
5. Història de l'investigació a la Torre dels Escipions.....	19
6. Un altre exemple de monument funerari: La Torre del Breny.....	22
6.1. Descripció del monument.....	23
6.2. Altres consideracions de la Torre del Breny.....	24
7. Bibliografia.....	26

1. Els monuments funeraris al context europeu.

A la societat romana, de la mateixa manera que en moltes altres, els monuments funeraris reflecteixen l'estil i la moda imperant d'un període. El prestigi de les famílies més notables es veu augmentat o disminuït per les mostres públiques de poder, i els monuments públics en són una mostra. Edificats en privat, els monuments funeraris van ser elements plenament públics, moltes vegades innovadors en el disseny i sempre ideats per atreure l'atenció de l'espectador. L'esperança de posseir un monument esplèndid i atractiu es veu molt ben representada per *Petroni* en el text en què *Trimalchio* dona instruccions detallades al seu amic *Habinnas* sobre la construcció d'un monument que

li fes justícia.

(...) Poseu als peus de la meua estàtua representacions del meu gos, alguns ornaments, ampolles de perfum i les armes de batalla del gladiador *Petraites* ...

La meua voluntat és que el monument tingui cent peus d'ample i dos-cents de llarg, perquè m'agradaria que diversos tipus d'arbres fruiters i molts ceps de vinya creixessin

al voltant de les meues cendres ... Estic en tractes amb un amic meu perquè es faci càrrec de cuidar la meua tomba, i també perquè foragiti a tot aquell que vulgui causar alguna destrossa. Et prego que hi posis vaixells de vela ... i a mi posa'm amb el meu vestit oficial al meu seient oficial, portant cinc anells d'or i distribuint monedes d'un petit sac ... I fes-me una gran sala amb llits, si és possible per tu, i mostra tota la gent de la vil·la gaudint de la meua generositat. A la meua dret posa una estàtua de la meua dona *Fortunata* amb un colom a la mà i portant el seu gos de companyia; i el meu fill ... i grans gerres de vi ...

i una urna trencada amb un noi penedint-se al damunt; i un rellotge de sol al mig perquè tothom qui miri l'hora llegeixi el meu nom tant si li agrada com si no. I, de nou et demano, pensa amb cura si la inscripció és suficientment apropiada segons la teua opinió: " Aquí resta *Gaius Pomponius Trimalchio*, patrici de *Micenes*. Va ser oficial del culte imperial, en absència de ... Bondados, coratjós, lleial, va créixer sense res i va deixar trenta milions. No va escoltar mai a cap filòsof. Adéu, *Trimalchio*, i també a vosaltres, espectadors".

-->[Author:JLC]]

El que *Trimalchio* va ordenar va ser un complex de monument funerari – tomba –jardí, complementat amb un conjunt escultòric i vegetació, que abraçava prop de dos-mil metres quadrats, on les escenes de la seva vida que ell volgués recordar es poguessin observar. Havia de ser un edifici públic diferenciat, com totes les tombes monumentals romanes. Això, i la diversitat estilística, les feien particularment rellevants per a l'estudi de les formes i els dissenys a l'arquitectura urbana. Un nombre molt gran d'aquests monuments funeraris sobreviuen encara avui dia als cementiris i a prop dels accessos més importants a les ciutats. Moltes d'aquestes tombes es troben substancialment completes en les seves estructures, i n'hi ha exemples gairebé en totes les regions.

De la mateixa manera que els banys, els monuments funeraris varien en gran mesura depenent de múltiples factors. No tenen cap coherència estilística. No es va intentar assimilar l'estil en grups similars, encara que apareixen conjunts homogenis com els de *Palmyra* o el d'*Isola Sacra*; la identificació funcional es deixava normalment a l'arbitri del context, o els símbols funeraris i les inscripcions. Aquesta aparent contradicció entre l'ús i l'estil va ser molt comú en l'arquitectura romana. Els arquitectes i els constructors molt sovint es sentien lliures per utilitzar els elements i ornaments que ells volien, sense importar el motiu de l'edifici o monument que edificaven.

Les relacions resultants entre la funcionalitat i el gust per l'artístic s'han d'entendre en el context de recerca d'un estil propi i diferenciat dels romans. Les tombes són, doncs, un bon punt de partida. En aquest tipus de monument queda enregistrada una bona apreciació de la flexibilitat i adaptabilitat dels elements clàssics – motllures, nínxols, arcs, voltes, podis, basaments...– i dona molts exemples de les possibles combinacions.

Els cementiris romans s'assemblen, en ocasions, als d'època Victoriana que hi ha a les illes Britàniques o a Amèrica, o com els de Gènova o Catània. La síntesi de les idees gregues, helenístiques i romanes, unides a un component exòtic i gens clàssic, apareix en aquest estil romà per definir.

Des d'un punt de vista visual, les tombes es poden dividir en dues categories: escèniques (exteriors i ben articulades) i unitàries (geomètriques i sense articulació en apariència).

A la primera categoria, el que determina és el caràcter de l'arquitectura i l'escultura; les tombes d'aquesta categoria deriven molt habitualment en temples, estructures quadrangulars, teatres i edificis de caràcter públic similars. A la segona categoria, tenen una estructura primària ben definida, una massa o volum sòlid, amb forma cilíndrica o prismàtica, que també és familiar en el context urbà, però. El següent esquema s'ha realitzat intentant abraçar la major part de les característiques definitòries dels monuments funeraris, i encara que no pot englobar totes les tombes del món romà sí dona un ampli ventall de possibilitats al respecte, perquè el seu objectiu és donar una mostra de l'amplitud d'estil que els monuments funeraris representen:

1. Elements escènics

A. Amb una façana principal

- a) Aedícles
- b) Murs i parets amb un patró formal definit
- c) Estructures de peristil
- d) Formes d'exedre

B. Per ser vist per totes les cares

- a) torres articulades i estratificades
- b) monuments quadrangulars
- c) Tholoi

2. Formes unitàries

A. Fortament verticalitzades

- a) Columnes exemptes
- b) Torres planes
- c) Piràmides
- d) Obeliscs

B. volumètriques o de component horitzontal

- a) Cilindres i rotondes
- b) cambres individuals

c) blocs massissos i / o rectilinis

Les bases o plataformes de mides grans moltes vegades fan de suport a piràmides, tholoi, altars i sarcòfags. Les aedícles són, en general, més elevades. El monument de Juli a Sant Rémy és un exemple típic de motius superposats un damunt de l'altre. Hi ha almenys un exemple de *tombeau parlant*, que va encarregar el flequer *Eurysaces* just a les portes de la Porta Maggiore a Roma, construïda amb una simulació de tubs treballats als costats. Les cendres de la seva dona *Atistia* estaven a una cistella per posar el pa feta de marbre, una mostra d'originalitat que no és única, perquè hi ha altres casos com, per exemple, les tombes en forma de barril de vi trobades a Portugal.

La simetria és el tret més destacat de l'estil romà, i aquest tret és el més representatiu de les *tombes de façana*. La seva execució centra l'atenció de l'espectador a un punt central, generalment la imatge del mort, o un eix axial entre l'espectador i l'estructura principal, com les escales d'entrada d'un temple. Es sol emfatitzar un sol caràcter, escultural o arquitectònic. Amb només una façana, aquestes tombes estan dissenyades per atreure irremissiblement l'atenció dels transeünts.

Una *tomba d'aedicula*, amb les seves escultures, és com un petit teatre només per al mort, amb l'escena central canalitzada generalment per un petit prosceni (a Roma n'hi ha tres al llarg del costat nord-est de la Via Àpia, passat el Raccordo Anulare;

a Pompèia, a la tomba de P. Vesonius a la Porta Nuceria).

Quan els nínxols són profunds i són protegits per teulades suportades per columnes, semblen els tradicionals santuaris dels temps cristians (a Pompèia, la tomba oest nº 9 de la Porta Nuceria; a Sarsina, les dues tombes bessones dels Murcii.).

En el cas de les tombes dissenyades per ser vistes per totes les cares,

el monument funerari més comú era la torre; se'n van construir a moltes regions.

Amb l'excepció dels fars, la torre no ha estat representativa de l'estil romà més característic, encara que sí ho va ser en realitat. Va haver torres d'ús militar en abundància (davant de les portes de les ciutats i pobles; al llarg de les fronteres i les línies de defensa; destacant als edificis militars, com en el cas de Umm-al-Jemal), i les torres van ser durant un temps elements habituals als pobles i les vil·les (a Pompèia les torres d'aigua, amb pintures i mosaics d'escenes de la vida quotidiana de la ciutat).

Les tombes en forma de torre es construïen en grups, a llocs ben apartats dels nuclis urbans, com en els casos de Dura Europos o Palmyra, o en solitari, lluny dels cementiris a localitzacions més o menys allunyades; és el cas de Maktar o, és clar, de la Torre dels Escipions, situada al costat d'una via d'ús públic.

Els monuments funeraris turriformes s'estructuren en cossos – normalment tres,

de vegades dos o quatre – dividits per entaulaments o cornises; no hi ha connexió estructural directa entre la base i el cos superior (com es veu als exemples del far de

A Coruña i als mosaics i les monedes). A molts casos els cossos es fan com més estrets a mesura que augmenta l'alçada (Dougga), encara que tenen uns petits murets que fan de separadors estructurals (Hermel).

Hi ha moltes discussions sobre les cobertes més habituals d'aquest tipus de monument, evidentment perquè és l'element que es sol perdre. Hi ha cobertes piramidals de línia triangular (Maktar), versions més esgraonades (Diocaesarea), i fins i tot amb corbes en forma de S (Igel). Hi ha cons convexos (el ja esmentat de Sant

rémy) i còncaus (Jerusalem, l'anomenada Tomba d'Absalom). trobem agulles estilitzades a Ghirza, Gsar Umm al-Ahmed, i d'altres pobles wadi de la Tripolitània. Aquestes són moltes vegades anomenades tombes obelisc, però apunten cap a un punt concret i no canvien l'angle d'inclinació al piramidion; per tant, no són veritables obeliscs.

2. La Torre dels Escipions

Al peu de l'antiga Via Augusta (avui dia Carretera Nacional N-340 al quilòmetre 1169), sobre la part septentrional de la Platja Llarga i a prop de l'anomenat Mas Rabassa,

es troba un dels monuments més emblemàtics de Tarragona, la Torre dels Escipions.

La distància del nord-est de la ciutat és curta, uns cinc quilòmetres i mig.

La torre dels Escipions és un monument important a Tarragona en aquest context, perquè s'han trobat altres romanalles de monuments similars en diferents llocs del Camp de Tarragona (Alcover i Vilallonga) i a les zones de la necròpolis de la mateixa ciutat de Tarraco, però amb un estat de conservació molt més deficient.

Un punt interessant a ressaltar és el nom de la torre, dels *Escipions*. Una vella interpretació errònia, de procedència erudita i amb un ampli ressó popular, ha volgut veure en aquestes dues figures les representacions dels germans Escipió, morts a Hispània – però lluny de Tarraco – durant la Segona Guerra Púnica.

Els estudis arqueològics que s'han dut a terme sobre les característiques de l'edifici i els seus elements ornamentals porten a datar-ne la construcció al primer terç del segle I aD. El monument va ser també, amb tota probabilitat, a l'època medieval com a torre de guaita per part dels pobladors com a defensa contra els pirates.

Els precedents dels monuments funeraris són molt antics. Els seus orígens es poden fixar a Egipte, i posteriorment van ser difosos per altres pobles com els Fenicis,

els grecs i els propis romans. Els trets estilístics continuaren en un procés evolutiu que, podríem dir, segueix fins els nostres dies. Això és perquè les lleis i els ritus funeraris evolucionen, i amb ells, els propis sepulcres.

D'acord amb això, és necessari establir el perquè de la conservació de la torre dels Escipions en la seva localització, així com la seva ubicació inicial. Ja hem tractat l'aspecte social – o propagandístic – dels monuments funeraris, però no hem esmentat gairebé res dels aspectes intrínsecs de localització de tombes. El règim jurídic romà dels sepulcres estableix que, quan es produïa la primera inhumació a un lloc purificat o *locus purus*, aquest passava a ésser religiós o *locus religiosus*.

Els sepulcres no eren susceptibles de domini; les tombes, amb les seves construccions incloses, eren coses *extra commercium* i no es podien al·lénar ni per llegat ni per venda.

El comerç als sepulcres no era permès a menys que fossin nous i que, per tant,

no haguessin adquirit encara la condició de *res religiosae*. En el nostre cas, creiem que el lloc d'ubicació ja era un *locus purus* d'una època anterior, perquè no estava permès edificar sepulcres a llocs estrictament ocupats per altres. Els enterraments que es van trobar als voltants de la torre van ser construïts probablement després de la torre.

2.1 L'estructura de la Torre dels Escipions

La torre dels Escipions és un monument que s'inclou perfectament dintre de la tipologia dels sepulcres

turriformes mediterrànies, edificis de planta quadrada o rectangular amb un o més cossos prismàtics superposats. Les troballes d'aquest tipus de monuments es troben relacionats amb les troballes de figures d'Atis funeraris.

La característica principal que determina aquesta classificació és la proporcionalitat entre la base i l'alçada, aspecte preponderant entre les seves línies.

El monument presenta avui dia tres cossos quadrangulars que van disminuint lleugerament les seves mesures: una base amb tres fileres de carreus, un cos central i, finalment, un cos superior. Les mesures exactes de la torre són:

– Planta 4.475 x 4.725 x 4.470 x 4.730 metres.

– Alçada màxima 9.18 metres.

Val a dir que, originàriament, la construcció superava probablement els deu o onze metres d'alçada. Però és molt difícil que avui dia es conservin en la seva totalitat aquest tipus de construccions. També cal afegir que la Torre va ser bastida amb carreus de lumaquel·la, trets d'una pedrera pròxima al monument i encara visible avui dia.

2.2. La base de la Torre.

La planta medeix 4.47 x 4.72 metres, i és, per tant, rectangular. Està formada per tres fileres de grans blocs de pedra. Aquests carreus fan de 60 a 63 cm d'alçada per 150 a 180 cm de longitud. Els carreus centrals de la tercera filera presenten uns encaixaments molt acurats amb altres carreus inferiors. La disposició dels carreus a la façana principal és pràcticament simètrica. L'alçada d'aquest primer cos és, a la façana principal, de 1.89 metres; a la façana nord l'alçada és de 1.48 metres. La connexió amb el cos següent es fa mitjançant d'una motllura de 33 cm de gruix.

2.3. El cos central de la Torre.

Té una panta quadrangular de quatre metres de costat i està treballat fins a una alçada de 3.8 metres. Es troba limitat tant de per la part superior com per la part inferior per dues motlures de perfil invers. Les dues estàtues en relleu d'Atis, escolpides als mateixos carreus que formen la torre, són de mida natural, i es troben situades sobre uns pedestals de 1.17 metres sense base. Aquestes dues figures, de 1.58 metres d'alçada, mantenen una *tabula ansata*, amb mesures de 3.66 x 0.36 metres.

Al damunt hi ha una cornisa. La filera de carreus trenca les dimensions de les precedents en aquest cos, ja que medeix uns 86 cm, i és precisament aquí on són els caps de les figures i la *tabula ansata*.

2.4. El cos superior de la torre.

S'aixeca sobre una petita base de 25 cm i és de planta quadrada; conserva una alçada màxima de quatre fileres de carreus. A la part superior del monument, principalment a la façana nord, veiem restes d'una petita teulada que es solia col·locar per protegir els murs amb un gruix de 1.5 cm. La presència d'aquest element ens fa pensar que l'edifici havia estat estucat i pintat. Les dues figures en relleu pla del cos superior semblen totalment separades.

Són d'una mesura una mica superior al natural i no és possible distingir-ne el sexe.

La hipòtesi de que es representin el matrimoni enterrat a la tomba sembla poc plausible, ja que l'inscripció fa referència a un sol personatge.

A l'interior d'aquest cos es creu que hi havia la cambra funerària que guardava les cendres dels difunts; per desgràcia, la torre va ser buidada i no queden restes de les estructures interiors.

La part superior del monument ens mostra uns arcs en relleu. El més visible és el de la façana principal, que conté difusament el dibuix de dos personatges.

El monument sembla tenir entitat suficient per contenir restes de diverses persones, possiblement d'una mateixa unitat familiar. D'altra banda, el fet que els relleus del cos superior de la façana principal siguin plans podria haver estat motivat perquè originàriament fossin estucats i pintats.

2.5. El coronament superior de la torre.

Posiblement no es podrà aconseguir mai la reconstrucció de la coberta de la torre.

Hi ha diverses sol·lucions, entre les quals destaca la d'un coronament superior piramidal.

És la més coherent, tenint en compte els altres exemples d'aquest tipus de construcció i la planta quadrada en ascens de la construcció en sí.

Hi ha una altra hipòtesi impulsada per Joan Bassegoda Nonell l'any 1978, segons la qual la resposta per al final de la torre seria un cos àtic. En contra cal assenyalar que aquesta teoria es basa en un gravat molt distorsionat, que ens presenta una torre desproporcionada, a la que li falten els Atis, té representats uns pilars inexistents, no té base i mostra divergències palpables amb la realitat.

3. La inscripció de la Torre dels Escipions

La inscripció de la Torre dels Escipions es troba situada a la façana sud, en la part superior del segon cos del monument. El seu camp epigràfic està definit per una *tabula ansata* que presenta un relleu de tres centímetres i que està dividida entre quatre carreus, el segon dels quals mostra avui una profunda fissura amb pèrdua de camp epigràfic i, per tant, de text. El quart bloc presenta també una important erosió que dificulta la seva lectura. El material és, com el conjunt de la Torre, una lumaquel·la procedent d'una pedrera, situada a prop del mar, per les engires del monument.

– Les dimensions del camp epigràfic són : 366 x 36 cm.

– L'alçada de les lletres és de : 10 – 12 cm.

– La interlineació de les lletres és de : 2 – 3 cm.

3.1. La transcripció. Possibles interpretacions.

La transcripció del text dóna el missatge següent :

ORNATE · EA · QVAE · LINQV[–circ.7–] SE VIT[–circ.2–] SVAE R[.] BVS ·

POSIT[I]S · NEGL[–circ.5–]SVNVM STATVIT E[–circ.5–]S SEP[–circ.3–]HRUM · VBI · PERPETVO ·
REMANE[–]]

Altres variants de la lectura han donat una transcripció del tipus:

– Alföldy : STATVI RE[LIQVI] a la línia 2; REMANE[NT] .

– Mariner : [S]TATVIT L[OCVM II]S a la línia 2; REMANET .

La inscripció ha sofert diversos intents de restitució, dels quals s'han de destacar els de S. Mariner, qui, en un article publicat amb la col·laboració de Th. Hauschild, féu una correcta lectura i un calc de les restes visibles, el qual es avui dia profusament reproduït i acceptat, encara que, en alguns casos, amb lleugeres variants:

ORNATE EA QVAE LINQV[IT SPECIO]SE, VIT[AE] SVAE R[E]BVS POSIT[I]S NEGL[IGEN]S:
VNVM [S]TATVIT L[OCVM II]S SEP[VLC]HRUM VBI PERPETVO REMANET.

Ell mateix la tradueix així :

" Coroneu allò que ell deixa brillantment, sense importar-li la seva pròpia vida, un cop arranjada la situació. Només un lloc disposa per això: el sepulcre on roman per sempre".

Sobre la base de Mariner, G. Alföldy suggerí algunes matisacions de lectura i puntuació i proposà la següent lectura:

ORNATE EA QVAE LINQV[IT , SPECIO]SE VIT[AE] SVAE R[E]BVS POSIT[I]S NEGL[IGEN]S
VNVM : STATVI RE[LIQVI]S SEP[VLC]HRVM , VBI PERPETVO REMANE[NT].

Amb la següent traducció, de la qual es dona la següent versió catalana:

" Corona allò que ell va deixar després d'haver viscut brillantment, oblidant tan sols una cosa: que per les seves restes fos construïda una sepultura, on poguessin romandre per sempre".

Fins que es puguin realitzar anàlisis més acurats de la inscripció, hom s'ha de basar fonamentalment en la documentació fotogràfica i en els calcs i dibuixos realitzats per S. mariner i G. Alföldy. Resultat d'aquest treball és una sèrie de noves hipòtesis de restitució que es recolzen sobre l'estructura mètrica del text, el qual Mariner havia proposat de considerar dos tetràmetres anapèstics malgrat les dificultats mètriques que presentaven i la raresa mateixa del metre. En les anàlisis actuals es parteix de la creença que es tractava d'una sèrie de tres senaris iàmbics, composició mètrica que fou molt més freqüent a l'epigrafia funerària, la qual constitueix el nombre més gran del que coneixem com a *Carmina Latina epigraphica*.

A continuació una restitució basada en el treball de Mayer, M. & Miró, M. i Perea, R. a tall d'exemple, ja que el que es considera important no són les paraules amb què es supleixen les llacunes sinó els peus mètrics que aquests completen. De tota manera, aquesta restitució respon al nombre de lletres que manquen a cadascun dels espais perduts i ensems corresponen al vocabulari corrent dels *CLE* i donen, a més a més, sentit complet a la inscripció:

ORNATE EA QVAE LINQV[IT OPERA], SE VIT[AE] SVAE R[E]BUS POSITIS NEGLIGENS, VNVM
STATVIT E[NIM SVI]S SEP[VLC]HRVM VBI PERPETVO REMANE[ANT].

Inscripció que proposen de traduir de la següent manera:

"Enaltiu les obres que va deixar en morir; oblidant-se d'ell, erigí per als seus un sol sepulcre on han de romandre per sempre".

3.2. Possibles paral·lelismes a les interpretacions.

No manquen paral·lels al formulari que ens documenta aquest text:

ornate: *CLE* 1388: *que nos hec tectum mox teget orna simul*; *CLE* 1337: *tu meritis orname tuis monumenta*

relinquis.

ea quae linquit: CLE 738: *quae linquit / cita subolem digno sibi* .

opera: CLE 112: *funeravit natos et hanc coepit opera*; CLE 662: *[vivit cum] sanctis pro meritis et opera tanta*.

vitae suae rebus positis: expressió que equival a la fórmula *ponere vitam*, que ja es troba a Corneli Nepot amb el significat de "morir". A CLE 1988 es veu una idea similar: *se tulit ad quietem positus ex ordine rebus*.

se negligens: amb el significat de "no tenir cura d'un mateix", troba un cert paral·lel a

CLE 116: *cultu neglecto corporis*. La lectura *in se negligens*, també possible, implicaria suposar un altre temps del verb *linquo* o bé un monosíl·lab tipus *is* a continuació de *linquit* i abans d'*in*.

statuit sepulchrum: és una fórmula molt habitual a l'epigrafia funerària, i troba infinitat de paral·lels: *monimentum statuerunt* (CLE 1942); *statuit aram* (CLE 157); *templum statuit tibi* (CLE 1526); *titulum statou tibi* (CLE 1029); *quod (sepulchrum) coniunx statuit* (CLE 1991).

perpetuo remaneant: té ressó en les expressions *perpetua quiesquit requie* (CLE 116);

ut remanerent ossa et cineres (CLE 1583); *aeterno hic quoque nunc remanet* (CIL 1325).

3.3. La datació.

Pel que fa a la datació d'aquesta inscripció, hom s'ha de remetre a l'estudi arqueològic de la peça que s'adiu amb la cronologia que la llengua, el formulari i la paleografia indiquen, des del període augustià fins a la fi de la primera meitat del

segle I aD.

La puntuació triangular amb el vèrtex que mira amunt, la forma de les V, les T altes amb inclusions i la fàcies general del text ho abonen i porten a una cronologia alta dintre del període indicat.

Com a conclusió, es pot observar el progrés que en la segona meitat del nostre segle ha experimentat la comprensió d'aquesta inscripció, atribuïda erròniament als Escipions sobre la base de llegir *Corneli* allà on avui llegim *ornate*. Aquesta hipòtesi fou fins i tot considerada per E. Hübner, si bé sense emparentar el pretès Corneli del monument amb els Escipions. Una versió més crítica volia que aquesta fos la tomba d'una dona del mateix nom. La lectura actual, com ja feren les de Mariner i Alföldy, retorna a l'anonimat el personatge que féu erigir el monument, però al mateix temps dóna una mostra il·lustrativa del que va ser la composició d'una poesia culta no sempre afortunada, que és tanmateix un bon indicatiu del que representa la penetració de la llengua llatina en la capital de la Hispània citerior: Tàrraco.

4. Els relleus d'Atis de la Torre dels Escipions.

A la façana orientada a la Via Augusta el cos central de la Torre dels Escipions es veuen uns relleus realitzats ens els mateixos carreus de pedra local del monumental.

Es tracta de dues figures, de 1.85 metres d'alçada, col·locades sobre sengles pedestals motllurats en la seva part superior de 1.17 metres.

Les figures són simètriques, ja que es mostren en la mateixa postura però invertida. Es presenten dempeus, en

posició frontal i actitud de descans, amb la cama exterior creuada sobre la interior. Un dels braços està col·locat sobre l'abdomen, mentre que l'altre es doblega cap a dalt, aproximant la mà al mentó, car el cap està lleugerament inclinat i torçat cap a l'interior en actitud de meditació o de dol. Vesteixen la característica indumentària oriental, és a dir, una curta túnica amb mànigues anusada a la cintura, unes estretes calces perses subjectades als turmells i un mantell llarg que els cobreix parcialment el pit i cau per l'esquena. Al cap porten el barret o tiara frigi.

Degut a la similitud de la túnica i el mantell amb l'abliment militar o *sagum*, aquestes figures van ser en un principi identificades com a soldats, més concretament com els germans Publi i Cneu Escipió, error que va donar lloc a la tradicional denominació d'aquest monument. Tanmateix, a les investigacions més recents ja no hi ha dubte que es tracta, amb tota seguretat, de representacions del déu Atis.

4.1. El culte d'Atis.

Aquesta divinitat oriental té els seus orígens a Frígia i el seu culte estava íntimament lligat al de Deessa Mare Cíbele. Es coneixen diverses versions de la llegenda mitològica d'aquestes dues deïtats a través de les fonts antigues. Pel que fa a Atis, en el nostre context, els elements més significatius del seu mite són la seva mort deguda a l'autocastració i la seva posterior resurrecció. Les representacions d'Atis es solen reconèixer generalment per un sèrie de trets característics: és un jove pastor, sense barba, amb barret i túnica. Porta de vegades una flauta – del tipus de Pan – i un bastó o *pedum*.

El culte a Cíbele va ser introduït a Roma al final del segle III aC i va prendre molt aviat una gran rellevància. Pel contrari, no es té constància que Atis fos venerat durant l'època republicana i a l'inici de l'imperi, tot i que és de suposar que devia de tenir els seus adeptes perquè el seu culte s'instaurà oficialment durant l'imperi de Claudi.

A partir d'aquest moment, les festivitats en el seu honor s'institucionalitzaren i es van celebrar anualment entre el 15 i el 27 de Març. Constaven de dues parts principals: una que commemorava la seva passió i mort i l'altra que en festejava la resurrecció.

Un cop va ser reconegut, el culte a Atis es va expandir ràpidament per tot l'Imperi, essent difós molt probablement per les legions.

En el món romà es troben representacions d'Atis en tota mena de manifestacions artístiques, entre les quals destaca l'escultura. La seva iconografia és molt variada, ja que aquesta divinitat es presenta en diferents actituds, de vegades sola i d'altres en companyia de Cíbele. Aquesta diversitat és deguda al desig de mostrar el déu en els moments més rellevants del seu mite o d'expressar mitjançant la seva imatge ideologies de contingut simbòlic-religiós. S'han de destacar aquelles figures que el representen com a deïtat protectora dels difunts i de llur resurrecció, en aquest cas sense cap relació amb Cíbele, car també ell havia conegut el sofriment i la mort i els havia superat.

En aquest context es presenta generalment amb un aspecte molt determinat, que forma part del repertori iconogràfic habitual de l'art funerari romà del qual se'n té un exemple notable en els relleus de la Torre dels Escipions. No es tracta de representacions aïllades, ja que a la Península Ibèrica la major part de les imatges d'aquesta deïtat – tant en relleu com en figures exemptes – pertanyen a aquest tipus, i moltes d'elles procedeixen de contextos funeraris. D'altra banda, també es coneixen algunes peces, escasses, trobades en àmbits privats, principalment com a decoració escultòrica de *villae*, com l'exemplar de la vil·la de El Ruedo a Almedinilla, Còrdova.

Pel que fa a la difusió geogràfica de les representacions d'Atis a Hispània, la gran majoria procedeix de la Bètica, la costa mediterrània i la zona nord-oriental de la Península, tot i que hi ha exemples a Mèrida.

Com a decoració en relleu de monuments funeraris es poden esmentar, a més de les imatges de la Torre dels Escipions, els caps del mausoleu de Sofuentes (Saragossa), una làpida que el mostra la costat d'un infant difunt i acompanyat d'una inscripció, procedent de Mèrida, dos relleus a Barcelona, etc.

Entre les figures exemptes tenim diferents exemplars a Tarragona: dos torsos procedents de la ciutat i un cap i un bust trobats a la Necròpolis Paleocristiana de la ciutat.

Quant a la filiació cronològica dels relleus de la Torre dels Escipions, cal dir que

el deteriorament de la superfície dificulta en gran mesura una avaluació estilística que faciliti una datació precisa. Tanmateix, algunes característiques com el fet que les figures es destaquin molt del fons, el profund solc de contorn, etc, les relacionen amb els relleus d'una arc que estava situat a l'antiguitat en la zona del fòrum de la Colònia de Tàrraco i del qual es conserven alguns blocs.

Així mateix, hi ha evidents similituds amb les figures dels arcs del sud de França, circumstància que ja va ser posada de manifest per H.G. Niemeyer i que portà aquest investigador a considerar els Atis del monument funerari de Tarragona com obres de la primera meitat del segle I aD. Nogensmenys, es creu que – justament degut a les coincidències estilístiques amb els ja esmentat paral·lels – es pot concretar més la cronologia dins d'aquest període, datant els relleus de la Torre dels Escipions al final de l'època augustiniana o durant l'imperi de Tiberi.

5. Història de l' investigació a la Torre dels Escipions.

La bibliografia més antiga que es coneix sobre aquest monument ja el relaciona amb els germans Escipió, i es creu que l'errònia identificació com a sepulcre d'aquests generals i herois romans té el seu origen en la fàcil i ràpida acceptació d'aquesta hipòtesi i en la difusió que en van fer la majoria d'autors – si més no fins a la meitat del segle XIX – que han descrit o esmentat la Torre dels Escipions en els seus llibres o articles.

No sembla, doncs, que el nom s'originés a partir d'una atribució popular

(els topònims d'aquesta mena són normalment genèrics): S'ha de tenir en compte el nivell de coneixement que, en aquest cas concret de la història de la Segona Guerra Púnica, tenia la major part del que considerem el "poble" – i, àdhuc, l'estament més instruït – fins als segles XV o XVI.

Tot i que ja al segle XV J. Margarit, bisbe de Girona, parla de la Torre com a possible tomba de Publi i Cneu Escipió, la primera obra impresa que es pot ressenyar

(el *Paralipomenon* de Margarit no es va imprimir fins l'any 1545) és la *Crònica* (1538) del canonge valencià P.A. Beuter, en la qual s'afirma (cap. VIII) que "estan soterrats los dos germans en la torreta davant Tarragona, que es diu fins a hui lo sepulcre dels Escipions, on estan los bustos dels dos de marbre [sic], posats en la torre".

Aquesta referència tan poc afortunada es veurà acompanyada d'una representació gràfica també errònia (una mena d'híbrid format per la superposició de la Torre dels Escipions i l'Arc de Berà), proves que demostren que Beuter no coneixia personalment el monument. Hom hauria d'esperar fins al *Libro de las grandezas* (1572), del tarragoní L.Pons d'Icart, per a trobar una descripció essencialment correcta –malgrat alguns errors– de la Torre dels Escipions. Gràcies a diversos manuscrits del mateix Pons – preparatoris del seu llibre – i a un dibuix del pintor flamenc A. van den Wyngaerde es pot conèixer l'estat de conservació del monument pels volts de 1563, un estat força similar al que té quatre-cents trenta-cinc anys més tard: manca de coberta, interior mig reblert de pedres i terra, desgast considerable en la inscripció i els relleus, etc.

El cronista J. Pujades va poder veure i mesurar la Torre l'últim any (1600) d'aquell segle, i n'ofereix un

dibuix i una descripció força acurats al seu llibre de 1609.

Un pas enrera suposa la publicació per J.B. Fischer von Erlach (1721) d'un fantasiós gravat de la Torre (realitzat a partir d'un dibuix de l'enginyer M.A. Weiss), amb greus errors en les porporcions i amb una disposició iconogràfica idealitzada i força allunayada de la realitat. Molt més bones i reals són les descripcions i representacions publicades al tom XXIV de l'*Espanya Sagrada* (1769), del P. Flórez (amb una làmina realitzada a partir d'un dibuix de l'artista vallenc F. Bonifàs) i a la primera part del *Voyage* (1806) de A. de Laborde (sobretot les làmines XLIV i XLV, gravades a partir de dibuixos de J. Legier – amb una perspectiva i composició que serà copiada repetidament, i sovint amb no massa fortuna, per artistes posteriors – i J. Moulinier). Laborde dóna notícia de la troballa, molt a prop de la Torre, l'any 1802, d'un petit sepulcre de pedra que contenia una urna cinerària de vidre, en la qual hom va recuperar dos ungüentaris de vidre i una moneda de bronze d'època de Tiberi. Tots aquests materials, que es coneixen gràcies a la làmina XLV del *Voyage*, es van perdre uns quants anys després. El 1828, el comte d'Espanya, aleshores capità general de Catalunya (havia estat governador de Tarragona l'any 1817), manà regirar, infructuosament, el que quedava del rebliment interior de la Torre.

La bibliografia vuitcentista posteiror no aporta gran cosa al coneixement de la Torre, llevat dels treballs realitzats pel tarragoní B. Hernández Sanahuja, qui va voler fer una aproximació científica i crítica a un monument que hom seguia creient majoritàriament – tot i que autors tan antics i ben considerats com F. de Ocampo (1543) o A. Agustí (1587) ho havien rebutjat clarament – la tomba dels germans Escipió. Hernández ens ha deixat diverses descripcions molt detallades i documentades de la Torre (1852 – 1854, 1862, 1867, 1871), per a la qual ja suposava una coberta en forma de "piràmide cuadrangular" i fins i tot va poder confrontar-la amb la de Vilablareix

(Gironès), un monument funerari de característiques similars al de Tarragona per bé que més senzill (1857).

Es pot considerar la descripció d'Hernández i la nova lectura de la inscripció que publicà E. Hübner (1869) com els precedents directes de la historiografia moderna del monument.

Al segle XX, a més d'algunes troballes relativament pròximes a la Torre (1904),

dels diversos treballs de neteja i restauració (sobretot els de 1924, quan la comissió de Monuments buidà l'interior i el reforçà amb formigó) i de la declaració monumental (1926), cal destacar – entre altres – els estudis i les aportacions d'E. Albertini (1913),

C. Cid (1948), J. Sánchez Real (1951), T. Hauschild, S. Mariner i H.G.Niemeyer

(1966) i G. Alföldy (1975).

6. Un altre exemple de monument funerari:

La Torre del Breny.

La tradició bibliogràfica de la torre del Breny és molt antiga: cal esmentar Jaume Caresmar, Francisco de Zamora (que creia, curiosament, que tenia una funció militar), Antoni Ponz, Joan Francesc masdeu – pel que fa al segle XVIII – i Alexandre de Laborde, Bermúdez i Josep M. Mas al segle XIX.

La primera descripció gràfica ben feta data de l'any 1806, quan l'erudit viatger francès Alexandre de Laborde publica una sèrie de gravats (concretament els de les planxes LXXXII i LXXXIII) inclosos en la seva gran obra titulada *Voyage Pittoresque et historique en Espagne*. Aquests magnífics dibuixos són, però, realitzats l'any 1805 per M. Ligier i J. Moulinier i els aiguaforts, per J.B. Réville, membres del seu equip.

El primer d'ells (LXXXII de Ligier) ha esdevingut la imatge general més clàssica i romàntica d'aquest monument, mentre que l'altre destaca per la gran cura de les mesures i detalls escultòrics i arquitectònics. En aquells moments es veu com ja era utilitzada com a habitatge i s'hi aprecien unes construccions adossades.

El primer treball relativament complet és el de Manuel Torres i Torrens (realitzat l'any 1872 i publicat el 1880), fet a causa de la seva destrucció parcial dos anys abans. Aquest autor ja exposà davant l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona la seva consternació per l'enderrocament i féu un comentari molt crític envers el seu responsable, que, curiosament, era parent seu.

El 1950 Carlos Cid realitzà un estudi més ampli i detallat, amb aixecament planimètric inclòs. Aleshores encara hi havia una casa de pagès que ocupava la part inferior no desmuntada al segle passat i la desfigurava en gran manera ja que s'havia situat sobre mateix, i n'havia fet malbé alguns carreus en encabir-hi bigues de fusta

(es veuen clarament els forats que deixaren) i retallar-hi una escala d'accés al pis superior.

A mitjan anys setanta, una vegada abandonada la casa, la torre fou netejada dels elements arquitectònics afegits i protegida amb una tanca metàl·lica al seu entorn per la Diputació de Barcelona.

Joan Sanmartí publicà l'any 1984 un treball sobre els monuments sepulcrales dels Països Catalans i hi dedicà un extens comentari, bo i revisant-ne la tipologia.

El 1984 Josep M. Gurt dirigí una petita intervenció arqueològica amb el suport del Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya i la Subdirecció General d'Arqueologia del Ministeri de Cultura. No oferí resultats positius, però serví almenys per realitzar una completa i definitiva planimetria de la construcció.

6.1. Descripció del monument.

La Torre del Breny es tracta d'un dels sepulcres romans més importants del nostre país, almenys dels que han arribat fins als nostres dies. Avui en resta solament una petita part. Es troba situat pocs metres més avall de l'aiguabarreig dels rius Llobregat i Cardener, al marge esquerre del primer.

La construcció és del tipus turriforme a parer de Cid, si bé correspondria, segons Sanmartí, al model d'edícula sobre podi. L'aparell petri és del model conegut com a *opus quadratum*, el més regular, clàssic i costós de la tècnica constructiva romana, amb carreus grans i ben esclairats de pedra sorrenca lligats en sec i col·locats a trencajunt.

En alguns blocs encara es veuen perfectament els senyals (osques) on es col·locaven les cordes i grapes de ferro que subjectaven la peça quan es portava del terra fins al seu lloc d'emplaçament.

Originàriament constava d'una basament (*podium o conditorium*) de 10 x 10.5 m, amb una alçada de 3 metres. L'interior era dividit per una paret gruixuda en dues cambres paral·leles. El treball de J.M. Gurt demostrà, tanmateix, que la paret actual és d'època moderna. Les voltes de canó d'aquestes habitacions sostenien un pis superior (edícula o cella) amb una estructura en forma de temple, avui desapareguda, amb la qual l'edifici arribava a una alçada d'uns 16 metres.

La teulada era de doble vessant. No es pot dir amb certesa, però el més probable és que el cos superior també fos dividit per una paret mitgera, amb sengles voltes de canó. Aquesta disposició donaria més consistència a l'edifici. ja que una sola volta de més de 10 metres de llum hauria resistit més difícilment el pas del temps.

L'estructura descrita es manté quasi íntegra fins a final del segle passat.

L'any 1870, el seu propietari en desmuntà la part superior per tal d'aprofitar-ne els carreus en la construcció d'una resclosa al riu per abastar d'aigua la fàbrica Castells.

No es disposa de cap document fotogràfic del monument abans de la seva destrucció, però amb els gravats de l'obra de Laborde hom pot fer-se'n una idea molt fideligna.

Gràcies a aquests dibuixos es pot saber que era decorat a la part superior per un fris ornat que l'envoltava. L'escena principal, situada al cantó de ponent, consistia en una figura femenina nua, amb els braços estesos, vista de genoll en amunt. Tenia un lleó a cada costat, les cues dels quals iniciaven una sèrie de motius vegetals, a manera de garlandes, que resseguien els tres costats restants. Del basament cal destacar l'existència d'unes motllures amb dentellons.

6.2. Altres consideracions de la Torre del Breny.

D'altra banda, els gravats de Laborde situen al mur de ponent un encastament amb una *tabula ansata*, on segurament hi havia la dedicació del monument funerari. Laborde ja comentà que se l'emportà un anglès durant la Guerra de Successió.

Així mateix s'ha esmentat, per tradició bibliogràfica, una altra inscripció llatina procedent d'aquesta torre.

El fragment, amb una creu a sota, diu així: "ILGEIMOQVE". Anàlisis més detallades fetes darrerament han considerat que era només un fragment d'una frase més àmplia, que havia de dir: " V? -- VILGELMO -- QVE ". De tota manera, no és pas coetània a l'edifici. Es considera d'època alt-medieval i devia fer referència al seu propietari al segle X.

La torre del Breny és un gran mausoleu, que cal vincular, amb tota probabilitat,

a la vil·la de Boades, situada a uns centenars de metres en direcció nord-est. En altres casos del nostre país, al costat d'aquestes grans sepultures n'apareixen d'altres més humils (casos, per exemple, de la Torre dels Escipions, Lloret o Aiguaviva...).

És possible que si existien hagin estat destruïdes a causa dels conreus o l'acció urbanitzadora de l'entorn immediat. El que sí es pot afirmar amb seguretat és el pas d'una via de comunicació d'època romana per aquell indret, que seguia el curs del Llobregat. Allí es podia desdoblar també cap a la vall del Cardener. Aleshores era costum situar els monuments com aquest al costat dels camins principals, a manera de fites. Pel que fa a la cronologia, Joan Sanmartí considera, en canvi, aquesta datació massa tardana, si bé tampoc no en proposa cap de concreta.

El nom de Torre del Breny no és, però, el més popular. Tradicionalment es coneixia com a Torre dels Dimonis, denominació associada a certes creences fantàstiques. Hi ha una llegenda segons la qual la torre era construïda per bruixes, que a tal efecte arrossegaven riu avall la roca de Santa Maria (situada a prop de l'estació del Nord, al poble veí de Sant Vicenç de Castellet).

La gent, quan sentia sorolls de nit relacionats amb el riu, cantava una cançó per allunyar els mals esperits que deia: "Bruixa de mal seny, ja és acabada la Torre del Breny".

Una altra llegenda explica que a la torre hi havia un mirall que, en tocar-hi el sol, reflectia els seus raigs al riu i enlluernava els que passaven per la vorera dreta. Es diu també que la "senyora" de la torre manà portar el mirall a Manresa i perdé aleshores per sempre més aquella peculiaritat.

7. Bibliografia.

– Dasca, A. & Rovira, J. Aproximació a l'investigació de la història antiga del Baix Gaià i conclusions de l'estudi del món indígena i el seu procés evolutiu de l'arribada dels romans fins a les invasions del segle III a.D.

Ed. Centre d'Estudis d'Altafulla. Tarragona, 1991

– Daura, A. & Galobart, J. & Piñero, J. L'arqueologia al Bages.

Ed. Centre d'Estudis del Bages. Manresa, 1995

– MacDonald, W. The Architecture of the Roman Empire. Vol. II. An urban appraisal.

Ed. New Haven and London Yale University press. Yale, 1986

– Mayer, M. & Nolla, J.M. & Pardo, J. De les estructures indígenes a l'organització romana de la Hispania Citerior.

Ed. Societat catalana d'Estudis Clàssics. Barcelona, 1998

– Sanmartí, J. Els edificis sepulcrales romans dels Països Catalans, Aragó i Múrcia.

Ed. Fonaments. Barcelona, 1984

– VVAA. Anuari d'intervencions arqueològiques. Època romana.

Antiguitat tardana. Campanyes 1982 – 1989.

Ed. Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya i autors.

1ª Edició. Barcelona, 1993

– VVAA. Historia de España. Vol. II. La España Romana y visigoda.

Ed. Planeta. Barcelona, 1988

– VVAA. La Torre dels Escipions.

Ed. Museu Nacional Arqueològic de Tarragona.

Ed. El Mèdol. Tarragona, 1993

Text estret del *Satyricon* de Petroni. Veure MacDonald, W. The architecture of the Roman Empire...pàg. 144

Veure fotografia superior a la pàg. 8

Veure fotografia inferior a la pàg. 8

Veure fotografia a la pàg. 9

Veure fotografia superior a la pàg. 10

Veure fotografia inferior esquerra a la pàg. 10

Veure fotografia inferior dreta a la pàg. 10

Per més informació veure Dasca, A. et al.. Aproximació a la investigació... a les pàgines 15–16 i 63–86.

Veure els diferents punts de vista a les fotografies de la pàg. 15

Més informació a La Torre dels Escipions pàg. 22–23.

Es pot veure una fotografia i el calc de la inscripció a la pàg. 20

La Torre dels Escipions pàg. 16–21

Com es pot documentar a La Torre dels Escipions pàg. 16 – 21

Es poden veure diferents aspectes a les fotografies de la pàg. 24

Aquest punt i d'altres es poden comprovar a La Torre dels Escipions pàg. 10–15

La Torre dels Escipions pàg. 26–33 i també a P.A. Beuter *Primera parte de la Coronica general de toda España, y especialmente del Reino de Valencia*, València 1546 (amb reedicions de 1563 i 1604, i versió italiana de 1556).

Aquest dibuix es pot veure a la part superior de la pàg. 28

El gravat es pot veure a la part central de la pàg. 28

Aquest gravat de Laborde es podrà veure a la pàg. 33, juntament amb un altre gravat del mateix Laborde que va publicar sobre el monument analitzat al proper capítol, La Torre del Breny.

Hi ha un gravat d'aquest conjunt de materials a la part inferior de la pàg. 28

Aquest gravat de Laborde es pot veure a la pàg. 33 juntament amb el gravat del mateix autor de la Torre dels Escipions. Es pot comprovar les semblances en l'estil i el realisme dels gravats. Hi ha, a més, més informació a La Torre dels Escipions pàg. 26–33, Daura, A. et al L'Arqueologia al Bages pàg. 149–153 i a Mayer, M. et al De les estructures indígenes... pàg. 177–178.

Sanmartí, J. Els edificis sepulcrales romans dels Països Catalans. Aragó i Múrcia. Informació en relació amb la Torre del Breny a les pàg. 87–160.

Es pot documentar la informació a l'Anuari d'intervencions arqueològiques... pàg. 42

Aquest punt es pot comprovar comparant una fotografia actual de les restes de la Torre del Breny, a la pàg. 34, amb el gravat de la pàg.33.

Daura, A. et al .Arqueologia del Bages pàg. 149–153

29

29